

Қазақстан 2050

I ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ

Алматы, Қазақстан, 2014 жыл, 2-12 сәуір

«ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ: ДӘУІР СҰХБАТТАСТЫҒЫ» I ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ФОРУМЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 2014 жыл, 2 сәуір

I МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФАРАБИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Алматы, Казахстан, 2-12 апреля 2014 года

МАТЕРИАЛЫ

I МЕЖДУНАРОДНОГО ФАРАБИ ФОРУМА «АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ В ДИАЛОГЕ ВРЕМЕН»

Алматы, Казахстан, 2 апреля 2014 года

I INTERNATIONAL FARABI READINGS

Almaty, Kazakhstan, 2-12 April 2014

MATERIALS

of the I INTERNATIONAL FARABI FORUM «ABU NASR AL-FARABI IN DIALOGUE OF TIMES»

Almaty, Kazakhstan, 2 April 2014

УНИВЕРСИТЕТ МУЗЕЙІ ЭКСПОЗИЦИЯЛАРЫНДАҒЫ
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ
ӘЛ-ФАРАБИ ИДЕЯЛАРЫМЕН ҰШТАСУЫ
(А.Машани зерттеулері бойынша)

Музей
«Ғылым және
математика
барлық сабақ
көрсету үшін»

Т.Т. Тажибаева
директор музей университет, к.б.и.п. профессор
А.Ж. Джайыпбаева
эксперт
Б.А. Амиржанов
ст. хранитель фонда
А.А. Далтеева
методист по информационным технологиям

1-сурет – Әбу Насыр әл-Фараби
(870-950 ж.ж.)

2-сурет – Ақжан Жаксыбекұлы
Әл-Машани (1906-1997)

Музей экспозициясының құрастыру жұмысын өз қолына алған университет ректоры, академик Г.М.Мұтановтың орынды кеңестері мен ұсыныстарын ескеріп отырып музей Концепциясы жасалды [1]. Ректор әл-Фараби мұраларын Қазақстанда алғаш зерттеп, ұлтымыздың рухани құндылықтарына айналдырған белгілі фарабитанушы, ғалым, академик Ақжан Әл-Машанидің еңбектерін назар аударуға ұсыныс жасады (2 сурет).

Музейдің негізі – тақырыптық диорамдық кешендер мен витриналардан тұрады. Олар: «Көне Отырар – естеліктер қазынасы. Әл-Фарабидің жаңғырған шағы», «Ұлы Жібек Жолы бойымен», «Әл-Фараби. Шығыс пен Батыс сұхбаты», «Әл-Фараби еңбектері – адамзаттың асыл қазынасы. Әл-Фараби және түркі әлемінің ойшылдары», «Әл-Фарабидің рухани мұрасы және қазіргі Қазақстан» (3 сурет).

Әл-Фараби мәдениетін келеді. Ол мәдениетін болды. Осы Қазақ Ақжан Махатынан о ғылым тары дағы ұлтты дінімен же нәтижесін танылды.

Қазақ Ақжан Жа Фарабидің дәлелдеуі теңдессіз рухы, есім жүзі елге жинап, 196 Әл-М зерттеу ту аудару түг “Әл-Фараб кітаптары тары екен жазып жү арналған х

Т.Л. Тажибаяв,
ситета, к.б.н., и.о.проректор
А.Ж. Джабықпасов,
экскурсовод,
Б.А. Амиржанова,
ст.хранитель фонда,
А.А. Далибаева,
ационным технологиям

Жаксыбекұлы
1997)

алған университет
ыныстарын ескере
араби мұраларын
рына айналдырған
нидің еңбектеріне

ен витриналардан
Фарабидің жастық
н Батыс сұхбаты»,
араби және түркі
казіргі Қазақстан»

Музейдің барлық экспозициялық тақырыбының желісі – әл-Фарабидің «Ғылым әлемі». Ғұламаның жаратылыстану мен әлемтануындағы көзқарастары, математика, физика, астрономия, геометрия, биология, экология т.б ғылымның барлық саласын зерттеудегі зейінді еңбектерін экспозициялық жаңа тұрғыдан көрсету – музейдің негізгі мақсаты еді.

3-сурет – «Әл-Фараби еңбектері – адамзаттың асыл қазынасы.
Әл-Фараби және түркі әлемінің ойшылдары» диаграммасы.

Әл-Фарабидің жалпы танымы ұлы түркі халықтарының өркениеті мен мәдениетінің, оның ішінде табиғатқа, жаратылысқа деген көзқарасына үйлесімді келеді. Әлемдік өркениеттің дамуын дала мәдениетінің дамуынан, яғни түркі мәдениетінен алшақтатпауымыз керек. Бұл мәдениеттің алары аз, қосары зор болды. Осы тақырыпта үлкен диарамдық кешен орналастырылған [2].

Қазақстандағы фарабитану 1960 жылы ҚР ҒА корреспондент мүшесі Ақжан Машанидің Қазақ ССР ҒА Президенті академик К.И. Сәтпаевқа жазған хатынан бастау алды. Геолог ғалым, тау-кен инженері, геология-минералогия ғылымдарының докторы, профессор А.Машани жаратылыстану ғылымдарындағы ұлттық құндылықтарды сабақтастыра отырып әл-Фараби мұрасын ислам дінімен және қазақ халқының ұлттық дүниетанымымен сабақтастыра зерттеу нәтижесінде фарабитанудың негізін салушылардың бірі болып кенінен танылды.

Қазақстанда геомеханиканың негізін салып, мектебін құрушы, жазушы Ақжан Жаксыбекұлы әл-Машанидің баға жетпес еңбегі – ұлы бабамыз Әл-Фарабидің қазақ топырағында туып қана қоймай, қаны түркі екендігін дәлелдеудегі, оның еңбектерімен ұрпағын сусындату және насихат-таудағы теңдессіз қызметі. А.Машани арқасында Әл-Фараби сынды ұлы ғұламаның рухы, есімі өз Отаны қазақтың қара топырағына қайта оралды. Бұл жолда жер жүзі елдерінің кітапханаларында шашырап жатқан Әл-Фараби еңбектерін жинап, 1969 жылы бабамыздың Дамаск қаласынан бейітін тапқан да осы кісі еді.

Әл-Машани қаламынан ұлы бабамызға арналған “Әл-Фараби мұрасын зерттеу туралы”, “Шығыстың Аристотелі”, “Әл-Фараби еңбектерін қазақ тіліне аудару туралы”, “Әл-Фараби”, “Орта Азия мен Қазақстанның ұлы ғалымдары”, “Әл-Фараби және Абай”, “Әл-Фараби және бүгінгі ғылым” сияқты көптеген кітаптары жарық көрді. Бұл кітаптар әл-Фараби музейінің де құнды экспонаттары екенін айта кету керек. Әл-Фараби мұраларына арнап осындай еңбек жазып жүрген ол 1978 жылы Әл-Фарабидің 1100 жылдық мерейтойына арналған халықаралық конференция өткізуге қолбасшы болды. [3-5].

дағы жаратылыстану
үлгілен, университетте
іміннің есімі берілген
А.Машанидің шәкірті,
қиден.

ту үстіндегі ғылым
іні қағидасына соқпай
пес еңбегі – Платон,
аннан тікелей калған
тарапынан дамытып

аруашылығын реттеп
п – тіршілік түрін
ел есебін жануарлар
негізін құрып кеткен
іні бір сатыға көтерді
ын жаратылыстану
ерекше. Әл-Фараби
сете білген Ақжан
да энциклопедистік

імдағы жалғасын
лдану әдісімен де

Себебі А.Машани зерттеуінде геометрияны ұлы философын танымдық теориясын тұтас дүние үйлесімінен (гармония) бастап, симметрия сырына үнілгенде қолдануға болатын әдісі кеңінен қарастырған. Тамырсыз ағаш әуелі қурайды, содан кейін құлап жок болады. Сондықтан әл-Фараби тұжырымдамасы бойынша ғылымды менгергісі келген адам, алдымен һандисатпен (геометриямен) таныс болуы керек [5].

Бәйтеректің жер астында көрінбей жатқан бөлігі геометрияны бейнелесе, ал сырығын (бағанасын) табиғаттану, технология, экономика, саясаттану және т.б. ілімдердің ірге тасы болып есептелетін математика, физика және химия ғылымдары анықтайды (4 сурет).

Әл-Фарабидің ұлылығын тек ғалымдығымен ғана емес, көп қырлы ғұлама, ерен өнершіл, әрі ақындығымен ұштастыра зерттеген А.Машанидің айтуынша әл-Фарабиден бұрын да, кейін де даналар болғандығын айтады. Бірақ олардың ішінде дәл әл-Фарабидей геометрия, музыка, астрономия сияқты үш салаға бірдей ұлы үлес қосқан, аса ірі жаңалық ашқан ғалымдарды табу қиын. Платон, Аристотель, Птолемей музыканы жөнді менгері алмағандығын өздері жазып кеткен.

Әл-Фараби жаратылыстану ғылымының негізін салған ғұламалардың бірі. Философияны оқып үйренуден бұрын табиғат туралы ғылымды игеру керек, өйткені бұл ғылым адамға барынша жақын, мәндері анық және оған түсінікті ғылым саласы екенін айтады.

А.Машанидің өзі іргетасын қалаған «Геомеханика» теориясының Жер қойнауының – Жер заттарының гармоникалық құрылымына негізделуі әл-Фараби қағидаларының бүгінгі ғылыммен сабақтастығын дәлелдей түседі. Әл-Фараби ғылымы сөз болғанда, сол замандағы, яғни Орта ғасырдың бас кезіндегі ғылым қандай еді деген сауал туындауы табиғи құбылыс.

Әл-Фараби өз заманының ғылымын бес сыныпқа топтаған: I – Тіл ғылымы және оның бөлімдері; II – Логика және оның бөлімшелері; III – Математика ғылымы: арифметика, геометрия, оптика – жұлдыздар туралы ғылым; IV – Физика және оның бөлімдері; V – Азаматтық ғылым және догмалық діни ілім [6].

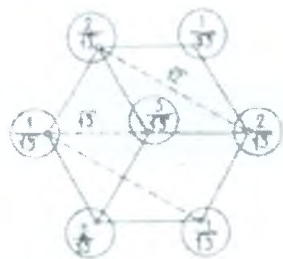
Әл-Фараби мұрасын зерделей келе ғаламның сан қилы болуына қарамай табиғи зат пен құбылыстарды байланыстыратын, яғни ұқсастықтарды тану болмыс заңдылықтарын тұтастыққа апаратын әл-Фарабидің тұғырнамалық ұстанымын білуге көз жеткізуге болады. Кәзір мұндай байланыстар тек ұқсас құбылыстарға ғана ортақ емес, көп жағдайда бір-бірінен ашақ ғылым салаларынан кездесетін құбылыстардың да көрініс тауып отыратындығы «физика тарихы» – симметрия эволюциясы деп қарастыру идеясын туындатқанды.

Әл-Фарабидің киелі деп санаған ғылымы – геометрия. Ол барлық ғылымдар тек геометрияның тармақтары, ал геометрияны олардың түп тамыры деп есептейді. Симметрия гректің сим – бірдей, бірқелкі, тең, ал, метрия – өлшеу деген сөздерінен шығады.

Ол құрылымдардың өзін үйлесімділігін, өлшемдестігін, қисындылығын және тұтастығын білдіреді. Яғни симметрия материалдық дүниелер мен әртүрлі

ғылым салаларында білінетін түрлі тектердің ортақ, жалпы заңдылықтарын көрсетеді.

5-сурет – Алты бұрыш түрдегі текше троекториясы

6-сурет – Бірінші типтік көпжақтың схемасы

Кристалдардың геометриялық бейнесі әдеттегі үшөлшемдік координаттар жүйесі арқылы зерделенеді. Мұндайда үш осі бойынша және олардың араларындағы $\alpha = b \wedge c$, $\beta = c \wedge a$, $\gamma = a \wedge b$ бұрыштары арқылы кескінделетін кристалдардың ең кішкентай элементтік ұшығы санатындағы a , b , c үш векторы түріндегі параллелепипед қарастырылады (5-6 сурет).

Ғылымды математикалау және геометриялау принципін ол, өзі тікелей айналысқан ғылым мен техника салаларының барлығында да келтіріп отырады. Физика мен жаратылыстанудың барлық түрінде бірінші болып қолданбалы математиканы пайдаланған әл – Фараби болды. Бұл “Физикалық гармонияға” қатысты, бұл минералдар мен кристалдар симметриясына қатысты, бұл музыка ғылымына қатысты, бұл күмбезді космологияға қатысты, тінтен, азаматтық ғылымының соңғы бөлімінде – тұңғыш адамгершіліктің тепе-теңдігіндегі және қоғамдық әмірдегі үйлесімнің сақталуына қатысты да Әл-Фараби математикалық ой түйіндейді.

Әл-Фараби: әлем дүниесінің кеңістігі мен уақытта эволюциялық даму кезеңдерінің бастауы бар, ол біртұтас деп қарастырды. Әл-Фараби материалдық дүниені: күмбездік (шенберлік) – аспан денелеріне тәнті және күмбезді ішіндегі табиғи радиалдық қозғалыс түріндегі дүние қозғалысы деп бөледі. Осы екі қозғалыс түрі окшауланбаған, өзара ілесіп, кезігіп отырған. Соның нәтижесінде Ай аспанындағы яғни Жер әлемінің элементтері пайда болады. Уақыт – күмбездік және шенберлік циклде қозғалады. Барлық табиғаттанудың негізгі әдістемесі – оптикалық геометрия осылай әл – Фараби ілімінде бастау алды.

Міне осылай дами беретін қызықты да сан қырлы жаратылыстану ғылымында әл-Фарабидің зерттеулері мен болжамдарын тұжырымға ала отырып, қазіргі таңдағы бұл ғылымның ұшан теңіз жаңа қырлары мен мүмкіндіктерін көрсетуге болады. Ал, Ақжан Машани әл-Фараби мұрасын зерттеуде теңдесі жоқ мұра қалдырды және әл-Фараби қағидаларының бүгінгі ғылымдағы көріністері мен қазақтың дүниетанымдық пайымдауларын зерделеуде фарабитану методологиясының ғылыми негізінің Концепциясын жасап кетті.

2010 жылы Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасына сәйкес, әл-Фараби мұралары 10 томдық энциклопедиялық жинақтары қазақ тілінде жарық

көрді [7]. Бұл экспозициялық зерттеу орта жүргізіліп, жас Қасиетті Оты көрнекі эксп. білім нәріне жыл көлемін оқуларын» ө

Әдебиет

1. Тажиб (нового музея) университеті.
2. Алтис (циясындағы (к) культурном и международно РК, 2012. – С.2
3. Абдр
4. Маше 1926.
5. Әл-М «Алаш», 2004
6. Аль-С
7. Әбу-І және жаратыл

Поли- тированная толкование государств Теори известных и др. Ал нравствен даоства пұ По мнен искусства Учен метафизик

жалпы заңдылықтарын

к көпжақтың схемасы

шәмдік координаттар
інша және олардың
арқылы кескінделетін
ғы а, b, c үш векторы

ипін ол, өзі тікелей
да келтіріп отырады.
болып колданбалы
икалық гармонияға"
сатысты, бұл музыка
, тіптен, азаматтық
пе-тендігіндегі және
Фараби математика-

эволюциялық даму
араби материалдық
не күмбез ішіндегі
п бөледі. Осы екі
оның нәтижесінде
болады. Уақыт –
ғаттанудың негізгі
бастау алды.

жаратылыстану
тұжырымға ала
а кырлары мен
Фараби мұрасын
аларының бүгінгі
пайымдауларын
Концепциясын

ына сәйкес, әл-
қк тілінде жарық

көрдi [7]. Бұл жинақтар әл-Фараби музейінің құнды экспонаттары ретінде экспозициялық көрсетілімінде қойылған. Музей – Әл-Фараби мұраларын зерттеу орталығымен бірлесе отырып ұлы бабамыздың мұраларына насихат жүргізіп, жастардың рухани мәдениетін көтеруде маңызы жұмыстар атқаруда. Қасиетті Отырар жеріне, Туркияның кітапханаларына жолсапарлармен барып, көрнекі экспонаттар мен құнды құжаттар жинастырды. Жастарды ғылым мен білім нәріне сусындатып, өнегелі еңбектерді насихаттау мақсатында соңғы 3 жыл көлемінде музей аясында пәнаралық студенттік ғылыми семинар «Фараби окуларын» өткізуді дәстүрге айналдырды.

Әдебиеттер тізімі

1. Тажибаева Т.Л. Музей аль-Фараби: Наследуя и приумножая (Концепция создания нового музея)// Вестник КазНУ. Серия философия, культурология, политология.– Казак университеті, 2011.-№ 2(37). – С.128-131
2. Алтаев Ж.А., Тәжібаева Т.Л.,Тұрғанбеков С.К. Жана әл-Фараби мұражайы экспозициясындағы түркілердің әлемдік өркениетке қосқан үлесі/ Творчество аль-Фараби в социокультурном измерении Востока и Запада: к 10 –летию журнала «Аль-Фараби». Мат-лы международного круглого стола / Под.общ.ред. З.К.Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. – С.232-238.
3. Абдраман Ш.А. Машанинаме: Оқу құралы – Алматы: ҚазҰУ, 2008. – 241 б.
4. Машанов А. Ж. «Әл-Фараби және Абай» – Алматы: ЖШС «Қазақстан», 1994 – 192 б.
5. Әл-Машани А.Ж. «Әл-Фараби және бүгінгі ғылым» Ауд. Ш.Әбдіраман. – Алматы «Алаш», 2004. – 216 б.
6. Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. Алма-Ата: «Наука», 1987. – 496 б.
7. Әбу-Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 6 том. Ғылым (Математика және жаратылыстану).-Астана: ЖШС «Лотос-Астана», 2007. –104 б.

УЧЕНИЕ АЛЬ-ФАРАБИ О РАЗУМЕ

М.Е. Таубаева,

к.ф.н., доцент ЮКТУ им.М.Ауезова

С.С. Корсапова,

к.ф.н., доцент ЮКТУ им.М.Ауезова

Политико-правовая мысль Мусульманского Востока VII-X веков, ориентированная не только на разработку юридических норм, их интерпретацию и толкование авторитетными учеными-юристами, но и на изучение проблем государства и политики, развивалась на базе плюрализма школ и направлений.

Теория добродетельного города разрабатывается в политических теориях известных арабоязычных философов Мусульманского Востока, как Аль-Фараби и др. Аль-Фараби особое внимание при разработке этой идеи уделяет нравственному аспекту и связывает достижение идеального состояния государства при активной позиции и развитости нравственных качеств правителя. По мнению Аль-Фараби, идеальное государство является воплощением искусства верховной власти.

Учение о разуме у Аль-Фараби, прежде всего, связано с космологией и метафизикой, и представляет собой учение об одиннадцати разумах. Последний

**4 секция ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ҒЫЛЫМИ-ЖАРАТЫЛЫСТАНУЛЫҚ
КӨЗҚАРАСТАРЫ**
Секция 4 ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АЛЬ-ФАРАБИ
Section 4 AL-FARABI'S NATURAL-SCIENTIFIC VIEWS

Альмухаметов Алий	
Религия и наука: нужен их синтез вместо противопоставления	333
Абжалов С.У., Әскенұлы Е.	
Әл-Фазалидің мұрасындағы Алла болмысы және тауһидті негіздеу әдістері	342
Дәуренбек Ә.Ә.	
Фарабилік үйлесім: ғылым, техникадағы орны. Үйлесті мезоскопиялықтың ақпаратнамалық қағидасы һәм бүгінгінің жаңғырмалылықтары	347
Едилбаева С. Ж.	
Философско-педагогические идеи аль-Фараби и их научно-практическое значение	354
Жакупова А.Е.	
Әл-Фараби және еңбек тәрбиесі	360
Кожамбердиев Б.	
Әл-Фарабидің парасаттылық әлемі	363
Мұқан Нұрзат , Алтынбекова З.Т.	
Хақ дін исламдағы құран кәрімнің қытай тіліне аударылуы	367
Мейірманов А.Д.	
Әл-Фараби және Абайдың ғылыми – танымдық сабақтастығы.....	371
Сарымсақов А.	
Эволюционный парадокс в натурфилософии аль-Фараби и современная наука	376
Далибаева А.А., Джабыкпаева А.Ж., Амиржанова Б.А., Тажимаева Т.Т.	
Университет музейі экспозицияларындағы жаратылыстану ғылымының әл-Фараби идеяларымен ұштасуы (А.Машани зерттеулері бойынша)	380
Таубаева М.Е., Корманова С.С.	
Учение аль-Фараби о разуме	385
Шубаева У.К.	
Әл-Фарабидің педагогикалық пайымдауларына философиялық талдау.....	390
Сырбаев Е.	
Әл-Фараби және бүгінгі Қазақстан	394
Байдлаева А.Қ.	
Заманауи тіл философиясының мәселелері	397